

CREFYDD HEDDIW (I)

Mae'r sawl sy'n gyfarwydd â chefn gwlad Cymru y dyddiau hyn yn gyfarwydd â'r argyfwng cyfoes. Bydd rhai ohonom yn coelio mai hyn yw mater mwyaf ein dydd i'r unigolyn ac i'r byd benbaladr. Mae'r Efengyl ddigyfnewid wedi cael ei disodli gan Ddyneiddiaeth y Sefydliad crefyddol.

Priodol yw diffinio'n termau. Golyga 'Dyneiddiaeth y Sefydliad' y gredo mai Dyngarwch heddychlon yw nod pob dyn moesol. Gwasanaethu dyn yw ei nod pennaf.

Beth yw Cristnogaeth? Dyma gredo gwbl arall a seilir ar ffeithiau hanesyddol ynghylch y Duw goruwchnaturiol, sydd wedi dod yn naturiol, i'r byd syrthiedig hwn, i achub pechaduriaid, a phechaduriaid yn unig. Mae pawb mewn angen am fywyd tragwyddol yn awr. Ond dyw pawb ddim yn gwybod am ddarpariaeth ddigonol Duw, ac yn sicr ddim am ei angen ei hun. Mae'r angen hwn yn datgan fod pawb yn cael y cynnig am iechyd ysbrydol er gogoniant i Dduw. Gogoneddu Duw yw nod pennaf creadadun.

Yn y rhifyn cyfredol o *Y Faner Newydd*, Haf 2016, ceir ysgrif gan Gynog Dafis sy'n dadlau o blaid Dyneiddiaeth grefyddol. Mae'n ysgrif ofalus a deallus, fel y byddid yn ei ddisgwyl. Ac mae'n werth ei thrafod gyda pharch. Mae'n amlwg bod eisiau ei darllen o gam i gam, gan fod y ddadl sydd ynddi yn dilyn camre sy'n arferol yng Nghymru yn ôl rhagdybiau Dyneiddiaeth, ac felly'n cyflwyno strwythur inni. Syniadau ydynt sydd bellach yn batrwm meddwl cyffredin yn y Gymru Gymraeg.

Mae ysgrifau crefyddol Cynog yn haeddu sylw gennym i gyd sut bynnag, nid yn unig oherwydd eu heglurder a chyffredinedd eu perthasoldeb, ond oherwydd mai Cynog yw'r awdur. Cynog yw'r meddyliwr cenedlaethol craffaf sy gennym ar ôl cyfnod Gwynfor Evans, oherwydd ei gyfrifoldeb a'i ofal deallus, ac mae wedi ennill clust y cyhoedd Cymraeg ei hiaith.

Mae'n bwysig dechrau, ac aros yn feddylgar, gyda'r rhagdybiaeth gyntaf a gyflwynna ef i ni yn wyneb dirywiad crefydd yn y cyfnod diweddar: dyma hi –

'Trwy ryw fath o ddyneiddiaeth grefyddol y mae modd dechrau o'r newydd – dyma fy marn i . . .

Yr hyn a agorai'r drws i drafodaeth grefyddol eglur fyddai cydnabod, yn blwmp ac yn blaen, nad oes unrhyw reswm i gredu bod y fath beth yn bod â'r Goruwchnaturiol, mai ffrwyth y dychymyg creadigol yw crefydd, ac mai creadigaeth Dyn yw Duw.'

Allan o'r rhagdybiaeth bendant hon yn erbyn y Goruwchnaturiol 'afresymol', y mae'r cwbl o'r ddadl ganddo o hyn ymlaen yn tarddu, ac yn datblygu o gam i gam. Hynny yw, dyma gychwynbwynt a gymerir yn ganiataol. Dyma'n union yr hen gychwynbwynt i Adda ac Efa ar ôl y cwmp.

Gwell inni archwilio hyn. Dilyna'r camre oll o hynny ymlaen yn anochel. Mae un pwynt yn

arwain at y llall. Ond un canlyniad sy'n bendant. Heb gael y rhagdybiaeth yn iawn, bydd y cwbl yn syrthio. Mae'n bwysig ei chael yn ei lle, felly.

Ond sylwer: rhagdybiaeth yw hyn, yn unig, dim mwy, heb sail. Sonia'n syml 'nad oes unrhyw "reswm" i gredu Duw'. Galleid, serch hynny nodi gyda'r un hyder yn union – a chyda'r un patrwm – 'nad oes unrhyw "reswm i anghredu Duw"'. Rhagdybiaeth ddi-sail ydyw sy'n hongian yn yr awyr, heb allu gwneud dim ond troi yn yr unfan ynddi ei hun.

Cynigir dewis.

Dywed yn syml fod yn rhaid bod yn ddynganolog ar ôl dechrau o safbwynt dynol, er y gallai rhywun arall haeru yn yr un modd fod rhaid bod yn Dduwganolog, gan ddechrau gyda'r Goruwch.

Ni all awdur yn ôl fframwaith dyneiddiol namyn tystiolaethu i absenoldeb a phresenoldeb Duw fel ei gilydd. Pa garn sydd o blaid dod allan ar un ochr yn hytrach na'r llall? Beth fyddai'r ffeithiau sy'n angenrheidiol i dderbyn ffeithiau cadarnhaol am Dduw o'r dechrau cyntaf?

Mae'n wir, ac mae Cynog yn nodi hyn fod yna dueddiadau eisoes yn y gydwbybod ddynol i deimlo gwyriad tuag at Gyfiawnder a Daioni fel dwy egwyddor yn bodoli'n gyffredinol y tu hwnt i bob amlygiad penodol. Hynny yw, maent yn rhyw fath o fodoli yn yr ymwybod cyneddfol, gyda llawer o egwyddorion eraill o ryw fath. Mae hyn yn 'adlewyrchu dyhead dwfn am safonau sy'n uwch, yn fwy cadarn ac arhosol, na'r rhai sy'n ddarostyngedig i hapddigwyddiadau'r byd.'

Math o gydwbybod naturiol yw hyn mewn dynoliaeth sy'n cydnabod bodolaeth gwerthoedd a'r gwahaniaeth sy'n bod yn ein bodolaeth. I'r dyneiddiwr, rhyw egwyddorion 'sy'n tynnu ar ryw linyddau' yw ein hymwybod a rhyw 'ddyhead'. Dyma ni'n gogwyddo tuag at ragdybio ar sail teimlad cyfarwydd.

Ai dyna yw crefydd? A ellir dibynnu ar hynny? A yw'n anffaeledig fel y gellir cymryd y gydwbybod etifeddol hon yn ganllaw i fyw a marw? Dyna yw'r gwirionedd, beth bynnag.

Yn y Beibl Cristnogol, ceir cenadwri sy'n sôn nid yn unig am fyw'n foisol o ddydd i ddydd. Fe geir hynny, wrth gwrs. Ond fe geir gwybodaeth fwy seiliol na hynny. Fe geir datguddiad bod modd cael perthynas rhwng dyn a Duw, perthynas dragwyddol, perthynas bersonol o adnabyddiaeth fel y gall Cristion fyw yn Nuw.

Sonnir am Dduw'n dod i'r byd yn unswydd i adfer dyn syrthiedig a phechadurus. Dyma ffaith hanesyddol. Pan fydd yr Ysbryd Glân yn arwain dyn yn ei angen i mewn i'r cyswllt hwnnw, mae'n fater hollol wahanol i'r dynganolog gan fod a wnelom â'r elfen, neu'r presenoldeb, neu'r amgylchfyd gwyrthiol.

Daw'r byd gerbron Crist, a gofyn, fel y gwnaeth Pilat, 'Beth yw Gwirionedd?' Ac yr oedd Gwirionedd yn sefyll o'i flaen – y Gwirionedd a'r Bywyd – ar lun paradocsaid diriaethol person.

* * *

All neb fod yn ddiragdybiaeth. Mae pawb yn gorfod byw yn ei groen, gan arddel

rhagdybiau, efallai heb ei sylweddoli. Ond gwybod hynny neu beidio, mae ansawdd y sylweddoliad hwnnw yn cyflyru pob peth sy'n dilyn.

Ceisïaf yn awr roi'r ateb Cristnogol sy'n datrys y gymysgedd hon, fel y gallwn symud ymlaen i feddwl yn fwy rhesymol-gynhwysfawr, yn lletach na'r naturiol.

Mae'r Beibl yn datguddio'r ffaith fod Duw wedi rhoi, drwy'i ras yn gyffredinol, lawer iawn o roddion i 'bawb' normal, ledled y ddaear: rhai pethau na ellir eu gwadu'n gall ac eto na ellir eu gwadu na bodoli hebddynt – megis bodoli ei hun, bywyd, y tir, deddfau'r greadigaeth, cof, gallu ieithyddol a rhesymoldeb, lle ac amser, ac yn y blaen. Maent yn cael eu gwasgaru'n ddiwahân. Ar ryw olwg does dim camp anghyffredin ynglŷn â hynny. Ac eto, wrth gwrs, nid damwain yw hynny, nid damwain yw'r llygad na'r clyw, na'r gyfundrefn imiwneidd, na'r gyfundrefn galaethau, na'r D.N.A.. Mae yna drefn ryfeddol ar gael ym mhob man, heb yr un ddamwain.

Y term cryno a ddefnyddir mewn diwinyddiaeth am y ffenomen hon yw Gras Cyffredinol: mae yno ar gyfer pawb, o'r dechrau. Yn wir, yn ôl yr Ysgrythur (sef y datguddiad dwyfol), yr oedd hyn ar gael ym 'meddwl Duw', sef gan y Cyngor Tri-yn-Un cyn y dechrau. Dyna hefyd y gydwbybod sydd gan ddyn, heb fod gan anifeiliaid.

Camgymeriad teimladol yw osgoi'r ffeithiau hyn.

Sylwn fod y rhain yn rhoddedig yn 'ddiwahân' am eu bod fel glaw yn disgyn ar y cyfiawn a'r anghyfiawn. Ac oherwydd hynny, gall rhai anghredinwyr dyneiddiol fod yn fwy dawnus fel meddygon, neu wyddonwyr, neu arddwyr, neu seiri, neu lenorion, na'r rhai sy'n gredinwyr tlawd.

Fe'i gelwir weithiau'n Ras Creadigol. Y mae i'w gyferbynnu â Gras Gwardigol neu Ras Arbennig, nad yw hynny gan bawb ac mae'n brinnach felly.

Does neb yn blentyn byw i Dduw heb gael ei aileni yn y Gras hwn. Mae Gras Gwardigol yn cael ei gynnig i bawb, ond cyfyngedig yw'r rhai sy'n clywed yr alwad. Does neb yn ei haeddu.

Does neb yn Gristion ysgafn chwaith, ffwrdd-â-hi. Tad yw Duw, ac ailenir iddo Ef. Dyma'r Gras nad yw'r Dyneiddiwr ffundamentalaid yn ei groesawu, nac am ei drafod. Ni wŷr ddim amdano. Ni wŷr yr angen beunyddiol am faddeuant. Iddo ef, dyn sy'n dewis ym mhob dim. Eto, er cymaint yw mawredd Gras Cyffredinol, nid yw ond megis 'dim' ochr yn ochr â Gras Arbennig. Fe dardd y Gras Gwardigol yng ngwaed yr Arglwydd Iesu Grist. Mae hwnnw ar gyfer pechaduriaid ymwybodol. *Nid teimlad yw*, ond cyflwr gweithredol, rhan o gynllun (neu o ragluniaeth) cyflwr o gadw'r llygad ar Iesu, a chyflwr symudol yn y galon yw o hiraethu am ymddiried ynddo Ef yn gyfan gwbl gyda phenderfyniad i'w wasanaethu. Rhodd rad ac am ddim yw gan Dduw. Hyn yw gwir adnabod a llawenydd Cristnogol. O fewn hyn y mae'r Cristion yn byw: felly y mae wedi'i gadw, wedi'i adfer, wedi'i faddau. Ddim drwy'i nerth ei hun.

Dyma'r ateb penodol i ffaith gyffredinol greulon golledig dyneiddiaeth: gorwedda dyn euog yn ei angau'i hun heb hynny. Pan enir baban, oherwydd y Cwmp, y mae eisoes wedi dechrau

bodoli o fewn cyflwr marwol. Ond yn y bodoli hwn, fe all dderbyn ail-enedigaeth orfoleddus a bywyd sy'n glod i Dduw. A hyn yw'r patrwm Cristnogol, a'r newyddion da neu'r efengyl i bechaduriaid. All neb ei ennill.

*

*

*

Dichon fod angen sôn am y syniad cyfarwydd cartŵnaidd gan Ddyneiddwyr am 'Efengylwyr'. Yn ei ysgrif yn *Y Faner Newydd* dywed Cynog Dafis, fel pe bai'n diffinio'r gwir, 'Yn y traddodiad efengylaidd byddai, a bydd, y bregeth yn anelu at ennyn emosiwn dwys ac ymdeimlad uwch o gyflwr enaid y gwrandawr.'

Dim o gwbl.

Yng Nghymru, mae'n wir bod yna fodd defnyddio'r gair yn ôl y traddodiad Ffineyaidd neu Americanaidd, gan ganoli ar geisio ennyn ymateb emosiynol. Ond, nid dyna'r Gristnogaeth yn y traddodiad Cymraeg, o Daniel Rowland, Williams Pantycelyn, ymlaen drwy Thomas Charles, Dafydd Morgan, Martyn Lloyd-Jones, a Mudiad Efengylaidd Cymru.

Mae diffiniad Cynog yn gwbl groes i'r gwir. Soniai Martyn Lloyd-Jones am bregethu fel '*Rheswm ar Dân*'. Hynny yw – daw'r rheswm yn gyntaf, rhaid rhesymu am yr hyn a gredir, ac yna (wedyn yn unig), oherwydd rhyfeddod y rheswm ildiol, neu'r gwirionedd ffeithiol a roddir yn groes i'r graen, credir. Trwy gredu ystyrion y daw rhyfeddod iachawdwriaeth, a phob ymateb o'r galon, wrth gwrs. Nid cynnyrch cerddoriaeth na gwisgoedd, na chanhwyllau, na phlygu glin i'r Forwyn Fair yw hyn. Nid teimlad dychmygus na chynnes. Ond cynnyrch syml aberth iawnol Iesu Grist sy'n golchi'r beiau a'r clwyfau i gyd. Mewn rhyfeddod.

Weithiau, tybir fod yr efengylwr Siôn Calfin yn rhy 'resymegol' o lawer i fod yn efengylaidd. Ond y Dadeni Dysg oedd yr hyn a geid yn ei gyfnod ef o'i gwmpas, yn *ogystal* â'r Diwygiad Protestannaidd. Bydd rhai'n synied bod yr hyn a elwir ers tro yn Bum Pwynt Calфинаidd yn arddangos oerni ei 'resymoldeb' ef. Ond y gwir yw bod pob un o'r Pum Pwynt yn bwynt paradocsiaid taniol sy'n syfrdanu rheswm meidrol, ac yn tystio i'r Un Pwynt creiddiol ac unol hwn, nas crybwyllir fel arfer, ond sy'n gyswllt neu'n glymiad cyfannol o'r Pum Pwynt (a phob pwynt arall) – sef *Gogoneddu Duw yw pwrpas dyn*. Cywilyddir gan y dyn meidrol. Diolch am y nodweddion a'r Deddfau sy'n rhesymol oruwchnaturiol a wna'r Calfinydd – er mai paradocsiaid Feiblaidd yw'r argyhoeddiad hwn o bechod (ac euogrwydd o'r herwydd) ynghyd â'r gras gwardigol digonol.

Paradocsiaid yw calon Cristnogaeth (cf. 2 Cor. 6:8-10). Tri-yn-Un yw Duw. Drwy ddiodeffaint Crist y cafodd Calfin hyfrydwch. Drwy atgyfodiad Crist y cafodd atgyfodiad dyn. Ac mae Crist yn adnewyddu ein dyndod edifeiriol bob dydd i'r statws a'n clyma yn y Duwdod nes ein bod yn berffaith ynghlwm yn y Natur Ddwyfol, gan arfaethu corff newydd anweledig ac ysbryd tragwyddol. Fe'n gwnaethpwyd ni i fod yn fwy na phopeth sy'n ddyneiddiol. Drwy farwolaeth Crist

y caiff pechadur fywyd tragwyddol.

Mae'r dyneiddiwr rhagdybiol mewn gwirionedd yn symleiddio'r anesboniadwy. Mae'n 'dileu' Duw cyn ei adnabod.

* * *

Mae Cristnogaeth uniongred yn safbwynt sy'n maeddu'r dirywiad a gafwyd o fewn yr enwadau ymhlith y modernwyr, a phopeth seciwlar a dychmyglon gau, gan gynnwys seciwlaeriaeth ymosodol 1859-2016 a phob crefydd gymedrol 'gyfartal'.

Wrth gwrs, diolch i Dduw, cafwyd gweddill ffyddlon glew a dewr o fewn yr enwadau gydol yr amser. Ond ar draws enwadau Cymru, o grefyddau aml-wrthddywedol y byd syrthiedig fe dardd rigor mortis mor sylfaenol oer y modernwyr dyneiddiol. Mae anghrediniaeth yr enaid neu 'grefydd gymharol' yn absennol heb fedru cyfathrebu ynghylch gwrthrychau'r cread ond ar sail gwybodaeth am y ffeithiau Cristnogol anghymharol.

Rhyfedd, rhyfedd yw ffyddlondeb Duw drwy gydol y dirywiad hwn. Mae'r Goruwchnaturiol y tu hwnt i gyrraedd ymenyddau gwrthwynebus. Yn achos Iesu Grist, wrth groesawu'i ymgorfforiad ffeithiol, cafwyd angylion yn croesawu'i enedigaeth, ac nid oedd unrhyw wyrthiau yn rhy anodd iddo Ef: atgyfododd ef dri pherson dynol arall – merch Jairus, mab y weddw yn Nain, a Lasarus – cyn bodloni ar ewyllys ei Dad wrth farw'i hun. A chafwyd tystion lawer i hynny. Dyfynnaf 1 Cor.15:8: 'traddodais i chwi yr hyn a dderbyniais: i Grist farw dros ein pechodau, yn ôl yr Ysgrythurau [h.y. fe'i rhagwelwyd gan y proffwydi]: iddo gael ei gladdu, a'i gyfodi y trydydd dydd yn ôl yr Ysgrythurau; ac iddo ymddangos i Cephas, [gŵr disglair, gweithiwr cyffredin, llenor ffrwythlon, gweinyddwr campus] ac yna i'r Deuddeg. Yna, ymddangosodd i fwy na phum cant o ddilynwyr ar unwaith – ac y mae'r mwyafrif ohonynt yn fyw hyd heddiw, er bod rhai wedi huno. Yna, ymddangosodd i Iago, yna i'r holl apostolion. Yn ddiwethaf oll, fe ymddangosodd i minnau hefyd, fel i ryw erthyl o apostol. Oherwydd y lleiaf o'r apostolion wyf fi, un nad wyf deilwng i'm galw yn apostol, gan imi erlid eglwys Dduw.'

Dyna seiliau cadarn tebyg i hanesyddiaeth yr holl Feibl. Hanesyddiaeth yw sy'n undod, oherwydd mai'r un awdur sydd wedi'i hanadlu i feddwl yr ysgrifenydd dynol o dan arweiniad anffaeledig: 2 Tim.3:16, 'Y mae pob Ysgrythur wedi ei hysbrydoli gan Dduw, ac yn fuddiol i hyfforddi, a cheryddu, a chywiro, a disgyblu mewn cyfiawnder; 2 Pedr1:20 'Nid yw'r un broffwydoliaeth erioed trwy ewyllys ddynol; pobl oeddent a lefarodd air oddi wrth Dduw wrth gael eu hysgogi gan yr Ysbryd Glân.' Cafodd y blaned hon felly ddigon o dystiolaeth. Ond methodd â gweld pwy oedd Ef, ble'r oedd Ef, na beth oedd y problemau seiliol dynol syml yn gryno y daeth i'w datrys.

Dwi'n credu mai gwell imi sefyll yn y fan yna. Mewn gwirionedd, oherwydd yr egwyddor ragdybiol, dyw dadl yn y dull confensiynol ddim yn taro deuddeg, gan nad yw'r dyn naturiol yn

derbyn y peth sydd uchod. Gwnaethpwyd y cam gwag cyntaf, a rhwystrowyd popeth wedyn. Ni ddaw neb at y Tad ond drwyddo Ef. Felly, y gymwynas orau a wna Cristion i'w ffrind yw dweud y gwir, a thystio iddo a gweddio drosto y bydd yr unig Ysbryd Glân yn ei gymhwyso i dderbyn y galon dlawd.

Daeth y Goruwchnaturiol yn naturiol fel y bo'r naturiol yn nefol.

Pan ddaw'r dyneiddiwr gerbron Crist, a yw'n ei farnu ef, fel y rhagdybia'i fod yn ei wneud ar hyn o bryd, yn ôl amodau'r ddaear hon? Yr hyn sy'n digwydd, wrth reswm, yw mai'r Iesu Atgyfodedig sy'n barnu'r dyneiddiwr bob tro, nid fel arall. Yr unig gysur mwyach yw mai'r Un sy'n barnu yw hefyd yr Un sy'n mynd i fod yn gyfreithiwr yn ei hamddiffyn. Ac yn amgenach na hynny, yr Un sy'n barnu yw'r Un sydd wedi derbyn pob un a'i cais o ddifri, ac felly wedi dioddef y gosb yn ei le, yn enw Cyfiawnder y Greadigaeth.

Pan fo Duw, felly, gan y tlawd ei ysbryd, mae ganddo'r greadigaeth i gyd.

Ac yn hyn i gyd, mae gan y Cristion a'r Anghredadun ddewis rhydd. Nid pwpedau mohonynt. Mae ganddynt gyfrifoldeb cyfartal. 'Sut hynny?' gofynnwch. 'Sut yn y byd y gellwch gael Duw hollalluog a hollwybodol sy'n medru pob peth, a hwnnw'n caniatáu rhyddid llwyr i bob dyn i adnabyddiaeth o'r Iesu. Mae'r ateb yn amlwg. Gall Duw wneud yr amhosibl. Gall wneud popeth. A dyna'n union sy'n digwydd. Gall pob un garu Duw, Ei gofleidio, a'i anwesu, a'i fwynhau, gwirioni'n wir ar Ei anwyldeb, a'i brydferthwch, a'i drugaredd, a'i Waed. A hynny'n wir, sy'n digwydd.

* * *

Buwyd braidd yn negyddol wrth gyfeirio at 'Ddyneiddiaeth Ffasiynol.' Rhaid ceisio bod yn fwy cadarnhaol, caredig, a dyngarol.

Teg yw cydnabod y Naturiolaid yn cyferbynnu â'r Goruwchnaturiol, bid siŵr. Gellid cydsynied â'r gwahaniaethu syniadol hwnnw. Gellid sylweddoli'r Allanol sylweddoidd sy'n cyferbynnu â'r Mewnol, o'r golwg. Dyna brofiad a gydnebydd y Cristion yn ogystal â'r Anghredadun.

Yn ôl Gras 'Cyffredinol', dyna a brawf y Cristion a'r Anghredadun, hwythau, fel ei gilydd. Hynny a rydd fywyd i bawb, y synhwyrau, a'r galluoedd i bob crefyddwr bwygilydd. Fe sylweddola pob math o gredinwyr eu bod yn ffaeledig, wrth gwrs. Ni allant wneud popeth. Un o'r nodweddion sy'n diffinio bodolaeth yw bod y greadigaeth hithau yn cael ei hadeileddu o'r Un yn yr Amryw, bob un yn gyfartal ac yn weithredol ers tragwyddoldeb.

Enghraifft deg, a helpfawr efallai, yw bwrw golwg ar adeiladwaith Cristnogaeth Drindodaidd. Ceir triawd nodweddiadol glasurol, y Tad ffynonellol. Y Mab tarddiadol, a'r Ysbryd Glân, y Cwbl yn Un sef y Catholig Rhufeinig, y Protestannaidd Diwygiedig, a'r 'Rhyddfrydol Anghrediniol' (sef y 'Walloon', yr 'Iseldirol', a'r 'Pagan'.)

Yn nhraddodiad Princeton ddiweddar, sef traddodiad Kuyper, ac yng ngwaith Cornelius Van

Til, fe ddodir gerbron athroniaeth ddiwygiedig Galfinaidd sy'n dadlau o blaid diwylliant Cristnogol. Canfyddir gwareiddiad datblygedig cyfoes. Bu Dr. Martyn Lloyd Jones yntau'n cymeradwyo cynhyrchion Seminari Princeton i'w gyfeillion.

Mae dealltwriaeth o Gristnogol Drindodaidd yn cynnwys ymwybod o Dad ffynonellol, y Mab tarddiadol, a'r Ysbryd Glân cynhwysol a sancteiddiol, y Cwbl yn Un, yn gyfartal, ac yn weithredol ers tragwyddoldeb. Dyma'r efengyl a aeth i'r holl fyd o'r Hen Destament drwy'r Testament Newydd yn ddigyfnewid, – o Jerwsalem ar draws y ddaear, – gan gyrraedd Cymru. Dyma efengyl cenhadon fel David Jones (1797-1841), David Johns, David Griffiths, ym Madagasgar, y tri o academi Neuadd Lwyd; Thomas Jones (1810-1849) o Ganolbarth Cymru ym Mryniau Khasi; Jermain Thomas (1840-1866) o Gasnewydd, yn Ne Corea; a Griffith John (1831-1912) o Abertawe, a fu yn China am bumdeg chwe blynedd.